

МИЛЕНКО ПАНИЋ (Београд)

ТОПОНИМ *ЈЕРИХОН* У СВЕТЛУ АДАПТАЦИЈЕ ГРЧКИХ ПОЗАЈМЉЕНИЦА У СТАРОСЛОВЕНСКОМ ЈЕЗИКУ

Јерихон, древни град у Палестини, вероватно се најчешће доводи у везу с јерихонским трубама, а о њима се говори у Старом завету, у шестој глави Књиге Исуса Навина, где се описује израелско освајање Јерихона по изласку из Египта. Поред Књиге Исуса Навина, Јерихон се у Старом завету помиње и на другим местима: у књигама о царевима, књигама дневника, Јездриној, Немијиној, Књизи пророка Јеремије итд. У Књизи о судијама Јерихон се два пута назива атрибутивним именом „град палмов“: *синови Кенеја таста Мојсијева изидоше из града палмова... (1,16);... и изашавши [цар моавски] поби Израилља, и освојише град палмов (3,13)*. Објашњење овог имена налазимо у Петој књизи Мојсијевој 34,3: *и показа му [Мојсију] Господ... долину под Јерихоном мјестом гдје има много палмових дрвета*, а такође и у Другој књизи дневника 28,15: *...и доведоше их у Јерихон град гдје има много палама*.¹

Што се тиче етимологије имена *Јерихон*, познато је да је оно хебрејског порекла, али се не зна тачно од које је речи изведено. Једни наводе именицу *jārēah* „Месец“, други пак *riha* „мирис“, па би према томе Јерихон могао бити или „Месечев град“ или „град мириса“.² Речник старословенског језика ЧСАН као илустрацију за ово име наводи, између осталог, и пример из ћириличног споменика XIII века *Беседы на евангелие папы Григория Великого*, писаног у Русији, у коме се Јерихон помиње управо као „Месечев град“: *ерихонъ же лоуна сказакътъ са*.³

¹ Сви наводи из Старог завета су у преводу Ђуре Даничића.

² Уп. нпр.: *A Dictionary of the Bible, dealing with its language, literature, and contents including the biblical theology*, edited by James Hastings, vol. II, Edinburgh — New York 1900; *Dictionnaire de la Bible*, publié par F. Vigouroux, prêtre de Saint-Sulpice, III/2, Paris 1912; *Paulys Realencyclopädie der classischen Altertumswissenschaft*, neue Bearbeitung begonnen von Georg Wissowa, XVII, Stuttgart 1914.

³ *Slovník jazyka staroslověnského (ČSAV)*, Praha 1958- , s.v. *ijericha*.

У Новом завету Јерихон се помиње у синоптичким јеванђељима и једном у Посланици Јеврејима 11,30, где налазимо придев *јерихонски*. По Матеју, Исус у Јерихону исцељује два слепца, по Марку слепог Вартимеја, а по Луки анонимног јерихонског слепца. Исусова прича о милостивом Самарјанину у 10. глави Јеванђеља по Луки дешава се на путу између Јерихона и Јерусалима, а у истом јеванђељу описује се у 19. глави преобраћање јерихонског старешине цариничког Закхеја.

У старословенском језику име *Јерихон* посведочено је само у јеванђељским споменицима, дакле у Зографском, Маријином и Асемановом јеванђељу и у Савиној књизи, а јавља се само у два облика: генитиву и акузативу. Акузатив срећемо дванаест пута и он увек гласи (*вѣ*) *jerichq* (једном *ijerichq* с иницијалим *i-*): ЗОГ. МАР. Мк 10,46; ЗОГ.МАР.АС.САВ. Лк 10,30; ЗОГ.МАР.АС.Лк 18,35 и Лк 19,1. Генитив налазимо укупно пет пута, од тога четири пута (*отѣ*) *jerichona*, одн. *ijerichona*: МАР.АС. Мт 20,29; ЗОГ. МАР. Мк 10,46, и једном (*отѣ*) *jerichy*: САВ. Мт 20,29.

У МАР. Мк 10, 46 читамо: *ischodęštu jemu otѣ ijerichona*: грч. ἀπὸ ἱεριχώ, док на истом месту у Зографском јеванђељу стоји: *ischodęštu jemu вѣ jerichona*. Капитолина Ивановна Ходова примером из Маријиног јеванђеља илуструје генитив с предлогом *отѣ*, а у загради наводи и конструкцију *вѣ jerichona* из Зографског јеванђеља, али без икаквог коментара.⁴ Лешек Мошињски, пак, примећује да је у реченици *ischodęštu jemu вѣ jerichona* преписивач Зографског јеванђеља погрешно употребио предлог *вѣ* уместо предлога *отѣ*.⁵ Констатацији Мошињског могло би се додати да је грешка по свој прилици настала тако што је писар предлог *вѣ* из претходне реченице — *i pridq вѣ jerichq* — механички поновио у следећој, а именицу оставио неизмењену.

Име *Јерихон* у старословенском језику је позајмљеница из грчког, тачније грчки хебраизам. Адаптација грчких позајмљеница на словенском терену захвалан је материјал за истраживање, јер покреће низ фонетских, морфолошких, дериватолошких и других питања. То се посебно односи на категорију *nomina propria*, у чијој се адаптацији запажа много више колебања и недоследности него код апелатива.⁶

Познати историчар из I века Јосиф Флавије у својим делима име *Јерихон* употребљава неизменично као ἱεριχοῦς, ген. -οῦντος и ἱεριχώ, ген. -οῦς, а тако, то јест као деклинабилна, наводи се ова именица и на другим местима.⁷ Као ἱεριχοῦς, -οῦντος мењале су се у грчком сугласничке -ντ- основе мушкога рода, а као ἱεριχώ, -οῦς именице женског рода,

⁴ К.И. Ходова, *Падежи с предлогами в старославянском языке*, Москва 1971, 104.

⁵ L. Moszyński, *Język Kodeksu zografskiego. Część I. Imię nazywające (rzeczownik)*, Wrocław-Warszawa-Kraków-Gdańsk 1975, 156.

⁶ Говорећи о позајмљеницама у Зографском јеванђељу, Ј. Мошињски наводи да је код личних имена и етника могућност различитих адаптација реализована у 50% случајева, док се код апелатива колебање јавља само у 11,1% случајева. Уп. L. Moszyński, *нав. дело*, 71.

⁷ Уп.: S. Senc, *Grčko-hrvatski rječnik za škole* (po Benseler-Kaegijevu grčko-njemačkom rječniku), Zagreb 1910, репринт 1988; *Griechisch-deutsches Wörterbuch zu den Schriften des Neuen Testaments und der übrigen urchristlichen Literatur*, von Erwin Preuschen, vollständig neu bearbeitet von Walter Bauer, Gießen 1925²; F. Hommel, *Ethnologie und Geographie des alten Orients* (Handbuch der Altertumswissenschaft, 3, I/1), München 1926.

углавном женска лична имена, на -ώ (нпр. у старогрчком Σαλφώ, Горυώ, Καλοψώ итд.). Узгред буди речено, као потоње именице мењало се у византијском грчком женско лично име Λητώ, од чијег је генитива Λητοῦς у Супрасаљском зборнику начињен старословенски номинатив *litus*.⁸

У Септуагинти име *Јерихон* је индеклинабилно и гласи 'εριχώ, а инделинабилно је и у новозаветном грчком, где се јавља као 'εριχώ, одн. 'ερειχώ.

Индеклинабилне именице, као што је познато, нису биле у старословенском језику радо виђени гости. Онима, које се понегде и јављају као непроменљиве, виза за улазак у старословенски деклинациони систем оверена је на другим местима, где се исте те именице мењају. Тако, на пример, поред акузатива *tana, pascha* налазимо и акузатив *танъно, pascho*, генитив *paschy*, датив и локатив *pastě/pascě*. Посебан случај представљају примери *отъ kana galilejsky, вѣ kana galilejъ* и *вѣ kana galilejstěji, вѣ kana galileji*. Ту је индеклинабилна именица *kana*, али не и именица *galileja* или придев *galilejskъ*, с којима се она редовно налази и који дају јасну морфолошку слику целе конструкције.⁹ У сваком случају, можемо се само сложити са В. Погореловом који као битну карактеристику адаптације грчких позајмљеница у старословенском преводу јеванђеља истиче управо „стремление избежать употребления несклоняемых слов, которых так много в греческом тексте Евангелия и которые все получили те или другие формы склонения в славянском переводе“.¹⁰

Као што смо видели, грчко индеклинабилно име 'εριχώ има у старословенском два облика: акузатив који увек гласи *jerichq* и генитив који има два лика: *jerichy* и *jerichona*. Савина књига је у погледу деклинације ове именице доследна, ако се уопште може говорити о доследности на основу цигло два примера: једном налазимо акузатив *jerichq* и једном генитив *jerichy*, дакле оба пута по *ā*-основама женског рода. Сасвим је разумљиво што В. Шчепкин у речнику овог споменика наводи номинатив *jericha*, једини који се на основу два поменути облика може реконструисати. У осталим трима јеванђељским споменицима акузатив је исти као и у Савиној књизи, али зато генитив гласи *jerichona*, по *ǫ*-основама мушког рода. За те споменике морамо претпоставити двојак номинатив: *jericha f.* и *jerichonъ m.*, како се наводи и у Речнику старословенског језика Л. Садник и Р. Ајцетмилера.¹¹

У грчком тексту јеванђеља уз именицу 'εριχώ јавља се на једном месту граматички члан у акузативу женског рода: τὴν 'εριχώ Лк 19,1. Погорелов претпоставља да је до замене женског мушким родом у генитиву *jerichona* могло доћи услед одсуства члана на датом месту у грчком тексту.¹² Грчкога члана, међутим, нема ни у 46. стиху десете главе Јеванђеља по Марку, где у Зографском и Маријином јеванђељу поред генитива (*отъ*) *jerichona*: грч. ἄπὸ 'εριχώ налазимо у непосредном суседству акузатив (*вѣ*) *jerichq*: грч. εἰς 'εριχώ, а не *jerichonъ, како бисмо, следећи Погореловљево претпо-

⁸ Уп.: Р. Јовићевић, *Лична имена у старословенском језику*, Београд 1985, 51-52.

⁹ О индеклинабилним именицама у старословенском језику уп. нпр.: А. Vaillant, *Manuel du vieux slave*, Paris 1948, § 78.

¹⁰ В. Погорелов, *Формы греческих слов в кирилло-мефодиевском переводе евангелия*, Byzantinoslavica, II, Praha 1930, 24.

¹¹ L. Sadnik und R. Aitzetmüller, *Handwörterbuch zu den altkirchenslavischen Texten*, Heidelberg 1955.

¹² В. Погорелов, *нав. дело*, 4.

ставку, могли очекивати. Члана уз именицу Ἰεριχώ у грчком тексту нема ни у акузативу у три случаја од могућа четири, па упркос томе одговарајући старословенски облик увек и непогрешиво гласи *jerichϕ*. Из овога би се дало закључити да присуство или одсуство граматичког члана у грчком тексту није, највероватније, имало никаквог утицаја на облик и род старословенске именице *jericha*, односно *jerichonъ*. Како онда објаснити колебање у роду и деклинацији ове именице у старословенском језику?

Поједине грчке речи, како истиче Погорелов, преузете су у оном облику у каквом су се на датом месту налазиле пред очима преводиоца, а не уопштавањем основе свих облика у којима се оне јављају. Ову тврдњу Погорелов илуструје примерима типа: $\text{Ἰρωδιάς} = \text{irodija}$, али $\text{Ἰρωδιάδος} = \text{irodijady}$, $\text{Μωσῆς} = \text{mosi}$, али $\text{Μωσέως} = \text{mosea}$ итд.¹³ Пример који овде такође налазимо, акузатив $\text{τὴν Ἰεριχώ} = \text{vъ jerichϕ}$ према генитиву $\text{ἀπὸ Ἰεριχώ} = \text{otъ ijerichona}$, није најсрећније изабран, пошто код индеклинабилних именица не може ни бити говора о уопштавању основе. Облик *jerichϕ*, међутим, добар је и илустративан пример за преузимање речи у оном виду у којем се она јавља у грчком тексту. Другим речима, у акузативу *jerichϕ* немамо посла ни са морфолошком, а још мање деривационом адаптацијом, него је ту грчко ω једноставно супституисано словенским вокалом истога реда и квантитета, а то је био назал ϕ . Случај је хтео да у конкретном облику буде задовољен и морфолошки критеријум, јер је наставак $-\phi$ у акузативу једине био не само могућ, него и сасвим обичан — имале су га све именице $\bar{a}$ -основа.

Кад је реч о оваквом дословном начину адаптације грчких именица, питање је колико понекад има смисла реконструисати њихов старословенски номинатив и друге облике који нису потврђени. Тако, на пример, Речник старословенског језика ЧСАН за име *Јерихон* наводи три варијанте: *ijericha*, $-\text{y f.}$, *jericho*, $-\text{a n.}$ и *ijerichonъ*, $-\text{a m.}$ У читавом корпусу којим се речник служи средњи род *jericho* јавља се само у Остромировом јеванђељу, и то само у акузативу. Ту је име Јерихона преузето обичном транслитерацијом, чак толико буквално да на крају стоји „омега“, као и у грчкој речи. У истом споменику генитив гласи *ijerichona*, што поменути речник и региструје, а не **jericha* како бисмо иначе очекивали. Овакви изоловани облици добијени буквалним преношењем грчке речи у словенски текст стичу свој морфолошки идентитет тек када послуже као основа за настанак макар једног новог облика, тј. кад у игру уђе морфолошка адаптација. Не треба стога да нас чуди ни Јагићева опрезност у речнику Маријиног јеванђеља, где на једном месту као одредницу налазимо управо акузатив *jerichϕ*, *vъ jerichϕ*, а не номинатив **jericha*, док на другом месту према генитиву *ijerichona*, добијеном морфолошком адаптацијом, Јагић без колебања даје номинатив *ijerichonъ*.

Ослањањем на акузатив *jerichϕ*, дакле морфолошком адаптацијом, направљен је у Савиној књизи генитив *jerichy*. На исти начин, али очигледно по узору на друге именице, добијен је и генитив *jerichona* у другим споменицима. Мошињски сугерише, доста дискретно, да су за генитив *jerichona* као ослонац

¹³ В. Погорелов, *нав. дело*, 24.

могле послужити грчке именице на $-\omega\nu$.¹⁴ Многобројним именицама с номинативом на $-\omega\nu$ и генитивом на $-\omega\nu\varsigma$ или $-\omega\nu\omicron\varsigma$, које су у грчком језику биле већином мушкога рода, у старословенском одговарају именице δ -основа мушког рода, добијене, по правилу, додавањем $-ъ$ на грчку основу. У грчком се може наћи и понека индеклинабилна именица на $-\omega\nu$, али су и такве именице адаптиране на исти начин као и деклинабилне.

Које су то, дакле, именице на $-онъ$ које налазимо у јеванђељима и које су могле послужити као образац за име *jerichonъ*? То су, најпре, могли бити топоними: *jeleonъ*, *jenъnonъ*, *sidonъ*, *vavilonъ*, *sionъ*, *zavûlonъ*. Последња три имена, додуше, у јеванђељским споменицима срећемо у придевима *vavilonъskъ*, *sionovъ*, *zavûloňъ*, али је јасно да су они образовани од основе на $-он-$ и суфикса $-ъskъ$, $-ovъ$, $-jъ$. Затим, то су могли бити антропоними: *nasonъ*, *salmonъ*, *simonъ*, *solomonъ*, *sûteonъ* — опет наводимо само оне који су посведочени у тексту јеванђеља. И најзад, апелативи: *afedronъ*, *igemonъ*, *kenturionъ*, *legeonъ*, *tektionъ*, *chitonъ*.

Као што видимо, број грчких позајмљеница на $-онъ$ у јеванђељима није нипошто занемарљив. Претпоставка о њиховом утицају на име *jerichonъ*, према томе, може имати доста основа. Ако имамо у виду да се већина ових именица јавља у јеванђељском тексту више пута, а да су неке од њих, као лично име *simonъ*, чак веома фреквентне, онда та претпоставка још више добија на снази.

Адаптација имена *Јерихон* у старословенском језику показује да уклапање страних речи у граматички систем језика-примаоца понекад није нимало једноставно. Потврду за то наћи ћемо и на српскохрватском терену, где се под различитим утицајима: црквенословенским, латинским, италијанским итд. име *Јерихон* током векова јавља у разним облицима: *Јериха*, *Јерихон*, *Јерик* / *Хиерик*, *Јерико* / *Хиерико*.¹⁵ О томе можда неком другом приликом.

Milenko PANIĆ

TOPONYM *JERIHON* (JERICHO) IN THE SENSE OF ADAPTATION OF GREEK LOANWORDS IN OLD CHURCH SLAVIC LANGUAGE

S u m m a r y

Greek indeclensionable noun 'ιεριχώ has got two forms in Old Church Slavic language: accusative case that is always worded like *jericho* (12x) and genitive with two persons: *jerichona* (4x) and *jerichy* (1x). On the basis of these forms, there could be reconstructed a nominative case that is twofold: *jericha* (feminine gender) and *jerichonъ* (masculine gender). Accusative case *jericho* originated substituting greek ω with Slavic nasal ϕ . On this accusative basis, it was constructed the genitive *jerichy*, while for the genitive *jerichona* there were taken as models Greek loanwords ending with $-онъ$: *jeleonъ*, *sidonъ*, *vavilonъ*, *simonъ*, *solomonъ*, *legeonъ*, *chitonъ* and others.

¹⁴ L. Moszyński, *нав. дело*, 84.

¹⁵ Уп. разночтенија овог топонима у споменицима српске редакције: Никола Родић - Гордана Јовановић, *Мирославево јеванђеље* (критичко издање), Београд 1986; в. такође: *Rječnik JAZU, s.v. Jerihon, Jerik, Jeriko*.

